

Tomislav Išek

IZVANREDNA VRELA PRIHODA - POSEBAN OBLIK SAMOFINANCIRANJA "NAPRETKOVE" DJELATNOSTI

Hrvatsko kulturno-prosvjetno društvo "Napredak" djelujući pretežito u gospodarski nerazvijenoj i zaostaloj Bosni i Hercegovini nije raspolagalo dostatnim financijskim mogućnostima, a niti je imalo u svojim redovima toliko organiziranih i pomažućih članova koji bi ispunjavanjem svojih osnovnih obveza (plaćanjem članarine npr.) namakli redovita sredstva tj. obezbjeđivali pristojne svote dovoljne za sve veće potrebe oko stipendiranja svojih štićenika. Uprava društva je, stoga, pored ostalog sustavno djelovala u pravcu sticanja povremenih (izvanrednih) izvora (vrela) prihoda. Ta aktivnost je nezaobilazna u objašnjavanju sveukupne "Napretkove" djelatnosti i njena rekonstrukcija, u svakom slučaju, ima svoj *raison d'être*. U toku svake društvene godine (između dvije glavne skupštine) na adresu društva stizali su izvještaji. Na godišnjim skupštinama redovito su ocjenjivane brojne aktivnosti članova, posebno po podružnicama i povjerenstvima.

Od osnutka društva do rata (1914. g.), odnosno početka djelovanja u uvjetima novostvorene zajedničke države (Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca - 1918.) od strane odgovornih u "Napretku", ponajviše Središnje uprave činjeni su veliki naponi da se, što je moguće više, usklade aktivnosti oko prikupljanja redovitih i izvanrednih prihoda. Središnji odbor je svake nove društvene godine preuzimao veoma tešku i odgovornu zadaću da društvo obezbjedi podmirenje proračuna tj. novaca za narastajuće potrebe i obveze, posebno prema pitomcima. Ta je briga bila stalno prisutna. Da bi se u cijelom društvu i na svim razinama, od pojedinaca, preko povjerenika, podružnica do njegovih najviših organa što bolje ispunjavala ta zadaća "nabavila je Središnja uprava... sve potrebite knjige i tiskanice za cijelo društvo". Usprkos toj činjenici poslije niza godina ocjenjivano je da "nekoje podružnice i povjerenici niti pišu članskih namira niti vode ostalih društvenih knjiga prema pravilima i dužnosti". U Središnjici "Napretka" su shvatali da od "ravnovjesja" svojevrsnog balansa u namicanju redovitih i izvanrednih izvora prihoda uveliko zavisi uspješno djelovanje društva u cjelini.

Prikupljanje članarine bio je "glavni uvjet opstanku i napredovanju društva". Djelatnost "Napretka" na prikupljanju izvanrednih vrela prihoda najvećim dijelom odvijala se na osoben način. Ponajviše i najčešće među najširim slojevima hrvatskog puka. Ovu činjenicu treba podvući iz jednostavnog razloga što se ta izvanredna novčana pomoć (paradoksalno zvuči) vremenom više i lakše namicala u siromašnijim sredinama, dok su se oni bolje stojeći, i u gradu i na selu, teže odlučivali za ovu vrstu indirektno podrške "Napretku". Već nakon godine dana iskustva nije bilo iluzija da će "Napredak" svojim idejama i djelatnošću lako i jednostavno pustiti "čvršći korijen". Odnosilo se to, čak, i na njegove provjerene uzdanice - svećenstvo i učiteljstvo. Naprotiv, moglo se čuti da će "stvar ići teško i dosta sporo", ali je prevladalo ubjedenje da "ne smijemo zdvajati". Poručivalo se stoga na temelju stečenih iskustava: "Budemo li u narodu širili "Napretkov" kalendar, budemo li upućivali na potrebu kupnje i trošenja Napretkovih šibica, Napretkovog cigar papira i ostalih proizvoda od kojih Napredak ima kakovu korist... upoznat će se narod s Napretkom pa će ga početi izravno podupirati, najprije milodarima, a onda će doći do osnivanja podružnica i povjereništava."² Već na prvi pogled je primjetna osobenost "Napretkove" djelatnosti usmjerene na prikupljanje izvanrednih prihoda da su njeni idejni pokretači i organizatori, odnosno protagonisti do isključivosti insistirali na nekoj vrsti ekskluzivne trgovine i potrošnje. Da ne bi bilo zabune, javno i otvoreno zagovaranje potrošnje s a m o "Napretkovih" proizvoda bio je normalan odraz stvarnosti. Naglašavanje takvog karaktera bilo je uslovljeno sve prisutnijom i narastajućom nacionalnom, odnosno političkom isključivošću u svim segmentima svakodnevnog života. Dok su se vodeći ljudi "Napretka" ne samo načelno nego, povremeno, i konkretno ograđivali od svekolike politizacije života i sve ofanzivnijih političkih čimbenika javnog života, u promicanju javnih zasada (hrvatstva) bili su naglašeno angažirani. Istovjetne stavove, iz čisto pragmatičkih razloga, zagovarali su i oni sa kojima je "Napredak" ugovarao određene obveze. Posebno je to bilo prisutno i vidljivo u poslovnim razgovorima i dogovorima Središnje uprave sa tvorničarima i trgovcima. Ne treba posebno naglašavati kada su se konkretno ugovarali poslovi oko prodaje šibica, sapuna, likera... da je jedan takav trend ispoljavan i u drugim vjersko - nacionalnim sredinama. Ostala kulturno - prosvjetna društva koja su djelovala u bosanskohercegovačkoj sredini (*Prosvjeta, Gajret, La Benevolencija*) "patila su od istih boljki". I njihove

1 Napredak - *Hrvatski narodni kalendar*, V/1910, 232. (dalje: *Kalendar*)

2 *Kalendar*, VIII/1913, 339; U sintetički koncipiranom prilogu *Kulturni razvitak BiH (1878-1918)* Risto Besarović za SVA postojeća kulturno-prosvjetna društva sa početka XX stoljeća općenito rezimira da je "Prikupljanje materijalnih sredstava društava, od članarina, legata, zadužbina, dobrovoljnih priloga i drugih prihoda, zahtijevalo veliku kontinuiranu aktivnost... Osim sakupljanja priloga od pojedinaca društva su pristupala i izradi i prodaji nekih artikala (šibice, cigaretni papiri, liker, sapun, itd.)..." - Akademija nauka i umjetnosti BiH, Posebna izdanja, knjiga LXXIX, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 18, Sarajevo 1987, str. 392, 7.

uprave, njihovi poslovni partneri računali su prvenstveno na potrošače iz "svojih" sredina. Stepen razvijenosti nacionalne svijesti, promidžba u korist sopstvenih nacionalnih interesa, a ne kvaliteta proizvoda bitno su uticali na produ artikala sa etiketom ("N") društva. Od svega navedenog zavisila je obnova ili raskid ugovora društva sa tvorničarem "X" i suma koja će biti uplaćena za korištenje etikete "Napretka".

Jedna od najraširenijih djelatnosti koja je "Napretku" donosila izvanredne prihode bila je prodaja *cigaret papira i šibica (žigica)*. Njoj je "kumovao" tvorničar Alkalaj. On je društvenom odboru predložio da se u "posebnom proglasu upozori na društvene proizvode: papir i žigice, kako bi ti proizvodi istisnuli tudinske... i tako donijeli veći prihod".³ Ta inicijativa se izvanredno uklapala u orijentaciju koja je u "Napretku" tek "hvatala korijen": da se propagiranjem potrošnje pojedinih artikala pod zaštitnim znakom "N" (Napretka) namiču tako potrebna novčana sredstva, a istovremeno propagiraju "Napretkovo" ime i ideje, animirajući Hrvate na planu organizacionog jačanja društva. Odbor prihvata Alkalajev prijedlog i "Hrvatski Dnevnik" na njegov trošak u više navrata objavljuje taj proglas koji se distribuirao po cijeloj Bosni i Hercegovini. Iz izvještaja za društvenu godinu 1907/1908. vidi se da je dohodak "Napretka" od ova dva artikla (papira i cigareta iznosio 1500 k.⁴ Do kraja društvene godine 1907/1908. bio je na snazi ugovor između "Napretka" i vlasnika tvornice žigica i cigaret papira (S. D. Alkalaj). Kako je bilo uobičajeno "Napretkov" odbor je raspisao novi natječaj. Nakon obavljenih pregovora Alkalajeva tvrtka je dobila prema ugovoru ekskluzivno pravo da u narednom desetljeću uz perfektuirane obveze pod etiketom "N" prodaje cigaret papir i žigice. U periodu od 1. lipnja 1908. do 31. svibnja 1918. g. uz solidarnu nagradu od 10% od bruto prometa za cigaret papir, a 5% za žigice tvrtka je "Napretku" garantirala minimalnu godišnju dobit od 5000 k (za prvih pet godina), odnosno 6000 k (za preostalih pet). U slučaju da vlasnik tvrtke ostvari godišnji bruto prihod koji bi mu, u stvari, zajamčio svotu od 5000, odnosno 6000 k "Napredak" bi trebalo da dobije još 1000 k. U nekim klauzulama pomenutog ugovora bili su ugrađeni elementi koji su, s obzirom na dužinu njegovog trajanja, trebalo i firmi i "Napretku" i kupcima tj. potrošačima da budu na dobrobit. Pokušalo se svima izaći u susret, da se ne kaže ugoditi. Na pr. predviđalo se da tvornica izdaje dvije vrste cigaret papira. Jednu finiju (à la Riz Abbadié) od 60 - 70 listića za 6 helera i drugu "malo prostiju". Nastojalo se izaći u susret i "našem seljaku". Slično (diferencirano po kvaliteti) trebalo je da se izrađuju i šibice (žigice): ćirilometodske i obične.⁵

Zanimljive su i razlike u obvezama. Ugovorom je vlasnik tvornice bio obvezatan da preko svojih zastupnika najmanje tri puta godišnje organizira agitaciju za prodaju društvenih proizvoda. Istina, "Napredak" nije odustao od svog

³ *Kalendar*, I/1907, 89.

⁴ *Ib.*, 95.

⁵ *Kalendar*, III/1909, 130. Arhiv Bosne i Hercegovine, *Zapisnik I*, 96 (dalje: ABiH)

angažmana, ali su aktivnosti u tom pravcu bile nešto neodređenije tj. neobvezatnije, čini se da je svijest o potrebi i nužnosti stvarnog aktiviranja "Napretkovih" potencijalnih mogućnosti bila ograničena na uži krug iz samog vodstva. Pojedinci, naročito najodgovorniji tek s vremena na vrijeme (na pokojoj odborskoj sjednici, naročito godišnjim skupštinama) su se posebno bavili ovim pitanjima. Zadovoljavali su se da odozgo prema dole šalju poruke svima od kojih je "Napretku" i te kako, zavisilo da li će promet od brojnih artikala (ne samo cigaret papira i žigica) osigurati za djelatnost društva toliko potrebna novčana sredstva. Tu i tamo bilo je prigovora na kvalitet proizvoda. Nešto kvalitetniji proizvodi od onih sa oznakom "N" dolazili su sa prostora van Bosne Hercegovine (iz Hrvatske - od Ćirilo Metodskog društva, npr.)

Na prostorima djelovanja bosanskohercegovačkih kulturno - prosvjetnih društava od početka pa do kraja perioda koji nas interesira (1902. - 1918.) odvijali su se, kada je riječ o ovoj djelatnosti, specifični procesi u kojima se odražavao duh vremena - podjele na vjersko - nacionalnim osnovama. Začana (1907 - 1908.) njihovi recidivi nisu bili tako lako uočljivi kao samo koju godinu kasnije (1911 - 1913.). Razlike, npr. u prihodima između pojedinih društava (*Gajreta*, *Prosvjete*, *Napretka*) su postojale, ali su bile više posljedica obima angažmana unutar društava, odnosno trgovaca - zakupaca, potrošača na tim osnovama, a ne toliko neke posebne kvalitete proizvoda.⁶ Predsjednik "Napretka" se u obraćanju skupštinarima, koji će uskoro krenuti na teren među članove, simpatizere Hrvate, zadovoljavao apelom kako valja misliti "da se više troše Napretkove šibice i papir, da se svagdje i na svakom mjestu prinese para po para, da se u nijednoj zgodi... ne zaboravi Napretka".⁷

Uprkos svim predvedenim naporima u cilju boljeg plasmana ovih društvenih proizvoda i ocjena da su u društvenoj godini 1908/1909. "imali... dobru prodru" željeno i planirano dosezanje one famozne svote od 1000 k pored ugovorom osiguranih 5000 k (vid. tekst uz bilj. 5) ostalo je neostvareno. I neki drugi pokušaji, nažalost, ostali su samo to. Na primjer tvorničar Alkalaj u toku ove društvene godine nije stavio u promet onu finiju vrstu cigaret papirića (po 6 helera). Vijesti koje su stizale sa terena ukazivale su da ni trgovci, a ni potrošači "N" proizvoda nisu baš zadovoljni Alkalajevim odnosom, a ni kvalitetom artikala.⁸ Bili su to zasigurno signali i za upravu i za Alkalajevu tvrtku da se nešto u narednom periodu poradi kako bi efekat za sve bio pozitivniji. Ispred uprave društva Džebić je bio zadužen da ode do tvorničara, informira se o ovim pritužbama. Ostale su nade i obećanja da će se i u jednom i u drugom slučaju nešto promijeniti na bolje u narednom periodu.

6 Društveni tajnik dr. Milan Prelog na IV glavnoj skupštini (lipanj 1908.) ocijenio je da "ostala društva po Bosni kao 'Gajret' i 'Prosvjeta' imala šibice sasvim iste kvalitete, a ipak se mnogo troše". Za sada su se odgovorni zadovoljavali samo pozivom: "Trošimo samo 'N' proizvode". *Kalendar*, III/1909, 131.

7 *Ib.*, 119.; *ABiH, Zapisnik I*, 91.

8 Na IX odborskoj sjednici Središnje uprave prisutni su upoznati sa pritužbama podružnice u Derventi "da ne valjaju papiri 'Napredak' i upitima "zašto nema malih šibica". Zenička podružnica se žalila na Alkalaja da "ne šalje u red šibice i papir". *ABiH, Zapisnik I*, 132.

Po narodnoj "rečeno - učinjeno", na VI glavnoj skupštini "Napretka" oba opetovana "zadatka" iz prethodne društvene godine su ispunjena na zadovoljstvo sviju: kupaca - potrošača, društva i tvorničara. U "Napretkovu" kasu, po osnovu ugovora za društvene cigaret papire i šibice, "slilo" se pored obaveznih 5000 k i onih obećanih dodatnih 1000 k, točnije 1448.92 k (ukupno 6448.92 k), a tvrtka je sa svoje strane (konačno!) pustila u promet i onu bolju (skuplju) vrstu finijeg papira (po 6 h).⁹

Da bi "Napredak" u namicanju izvanrednih prihoda što više profitirao u upravi su počeli da se služe dotad neuobičajenim stilom promidžbe i doskora neprimjerenim sredstvima. Odzivi za pomoć i podršku društvu i ranije su dolazili od strane siromašnijih i, po pravilu, manje obrazovanih simpatizera i članova. Razumljivo je stoga što su žestoko kritikovane pojave i oni na koje se s pravom računalo da će ne samo shvatiti nego i podržati intencije vodstva usmjerene na uvećavanje prihoda društva, a koji su kao "stari mlitavci, kupovali ono na što su prvo namjerali... od čega naš dušmanin ima koristi".¹⁰ (podvukao T. I.) Ni sadržaj ni ton kritike ne bi zasluživali posebnu pažnju da nije njome došao do izražaja do tada ispoljavan pristup ovom, ponajviše, rentabilnom materijalnom aspektu "Napretkove" djelatnosti na povećanju vrela izvanrednih prihoda. Posegnulo se za manipuliranjem vjerskih osjećanja. U zaostaloj i neobrazovanoj sredini mogli su se očekivati brzi efekti. Uz to posegnulo se za ukazivanjem na to kako "u tom postupu druge vjeroispovjesti".¹¹

Vremenom se aktivnost "osvajanja" potencijalnih potrošača "Napretkovih" proizvoda usavršavala. Pokazatelj njene uspješnosti bio je uvećani dohodak. U društvenoj godini 1911/1912. iznosio je 8495.43 k, a smatralo se da bi ga bilo moguće utrostručiti. Usavršavanje pomenute djelatnosti poprimalo je neobične verbalne tonove, ali se u biti ista nije razlikovala od onih izvedenih u drugim, sličnim društvima. Dapače, korespondirale su sa aktivnostima unutar srpskog i muslimanskog pučanstva i s obzirom na sličnu (uglavnom zaostalu) sredinu i nisu se posebno međusobno mnogo razlikovale.

Respektirajući realije predsjednik "Napretka" je u skeptičnom ekspozeu sa naglašenom dozom gorčine i pomalo zajedljivo ukazao da naš "težak ne zna ni zaiskati 'Napretkov' cigarpapir ili šibicu, dok najzalupaniji planinac grčko-istočne vjere ne prima drugog cigarpapira ni druge šibice do 'Prosvjetine', pa i muslimani seljaci čine isto tako i svuda traže samo 'Gajretov' cigarpapir i šibicu..." Dok su u ovim sredinama "trgovci i bakali" činili sve da protežiraju svoje proizvode, kod Hrvata i oni i sama inteligencija na to ne polažu nikakve važnosti". "Prosvjeta" je

⁹ *Kalendar*, IV/1910, 252-253.

¹⁰ Sa najvišeg mjesta (od strane predsjednika Tandarića) osudene su pojave koje su škodile Napretkovim naporima za uvećanje izvanrednih prihoda. obračunajući se učesnicima VII glavne skupštine (lipanj 1911.) rekao je, između ostalog: "U svem što ide nama u korist, nalazimo manu - za slučajnu razliku od par listića cigar papira ili par šibica u škatulji ostavit ćemo zauvijek svoje, a trošit ćemo tude". *Kalendar*, IV/1910, 73.

¹¹ Gotovo na direktan način se ukazivalo kako bi problem trebalo riješiti: "Kada bi se... svi mi skupa ugledali u svoje prence druge vjere, te se za njima povelu u ustrajnom i poštovanom doprinosu na oltar "Napretkov" za sreću svoga naroda onda bi današnja 'Napretkova' bilanca izgledala još kud i kamo povoljnija", *Kalendar*, VI/1912, 273.

samo od ova dva artikla dobivala godišnje do 26.000 k, a "Gajret" do 20 000 k dok su "Napretkovci" bili "sretni" ako su od tih proizvoda godišnje ubirali osam do devet hiljada kruna. Odgovornim u "Napretku" ovakvo stanje stvari je tim teže padalo, jer je, inače, bilo uvriježeno mišljenje i uvjerenje "da kulturom nadvisujemo ostale vjeroispovijesti ovih zemalja". Naglašenu nezainteresiranost, sopstvene predrasude i realije tj. objektivno stanje stvari očito nije bilo lako uskladiti, a kamoli prevazići. Možda se previdalo da su razlike u apsolutnim brojkama rezultirale iz objektivne minornosti katoličkog življa naspram pravoslavnog, odnosno muslimanskog. Ipak, spoznaja razlika materijalne dobiti od prodaje cigarpapira i šibica sa "N" znakom nagnala je prvog čovjeka "Napretka" da preispita relacije nacionalnog i vjerskog (uže) u sopstvenim redovima i šire unutar katoličkog, odnosno hrvatskog naroda Herceg Bosne te u tom kontekstu sa odgovornim u društvu sagleda buduće pravce društvenog djelovanja. Procjena je, očito, bila precizna i konkretna i iz nje su izvučeni dalekosežni zaključci. Izrijeком se priznavalo da "u nas u širim slojevima narodnim živi samo vjersko čuvstvo... ali se malo tko brine za nacionalno osvješćenje naroda". Nesrazmjer dotadašnjih napora i doseg bio je vidan pa su na planu podizanja nacionalne svijesti tek predstojali dani i godine kušnje i upornog rada. I jedan i drugi osjećaj iz vizura perspektive dignuti su na istu razinu,¹² ali je trenutno prevagnula objektivna procjena realnih mogućnosti sa kojima je "Napredak" jedino i mogao da računa na uspjeh. Ne podcjenjujući ni jedan, ni drugi osjećaj, kako vjerski, tako i nacionalni stalo se na stanovište da bi u cilju što većeg obima plasmana proizvoda pod "N" etiketom, a time i namicanja toliko potrebnog novca, ipak, među pukom trebalo voditi promidžbu na vjerskoj osnovi.¹³ Dokle se išlo u iznalaženju svih mogućnosti kupovine "Napretkovih" proizvoda vidi se po preporuci da bi "narodu koji ne zna čitati (trebalo) pokazati kako izgledaju 'Napretkove' šibice i cigarpapir..."¹⁴ Do kraja društvene godine 1912/1913. ukupan prihod "Napretka" od cigarpapira i šibica varirao je u rasponu od pomenutih 8000 do 9000 k. Na IX glavnoj skupštini (rujan 1913.) usprkos svim preduzetim naporima konstatirano je da "ove godine dobismo čak okruglo 1000 k manje nego lani". Za tu "lijepu svoticu" (7745.91 k) je, po običaju opetovano rečeno da "bi mogla biti daleko veća, da je u naših širokih krugova više svijesti i smisla za narodne ustanove".¹⁵

U posljednoj godini uoči rata, u odnosu na prethodnu godinu, zabilježen je i porast prihoda od ova dva artikla (za 1217.08 k)¹⁶ ali, summa summarum bio je daleko od želja "Napretkovih", a još više od prihoda po toj osnovi koje su ostvarivala ostala nacionalna društva.¹⁷ Ova dva proizvoda (cigarpapir i šibice)

12 "Vjera otaca naših valja da nam bude sveta i za vjersko svoje osvjedočenje moramo biti pripravn i krv svojo proliti, ali i narodno ime pradjedova naših ima nam biti najdraže od svih stvari i najmilije od svake slave ovoga svijeta". *Kalendar*, VIII/1913, 353. (prof. Tandarić na VII godišnjoj skupštini *Napretka* 23. 06. 1912.). 12

13 "Ako naš narod ne može toliko da se oduševi za trošenje *Napretkovih* proizvoda iz pobuda nacijsionalnih, moglo bi se puku u crkvi reći, neka podupiru težnje *Napretkove*... kao katolici. Ko što *Napredak* i jest društvo za potpomaganje Hrvata katolika". *Ibid.*, 353. 13

14 *Ibid.* 14

15 *Kalendar*, VIII/1914, 329. 15

16 *Kalendar*, IX/1915, 328. 16

17 *Kalendar*, III/1909, 131. 17

donosile su "Napretku" stanovitu i redovitu, ali ne i neku značajnu sumu dobiti. Pored materijalnih efekata koje je izazivala prikupljena svota novca (manje od 10000 k), i te kako bila je važna i ona druga strana napora činjenih u pravcu da se što više kupuju proizvodi sa "N" oznakom - širenje po horizontali tj. među potencijalnim simpatizerima, članovima ili korisnicima efekata ovih "Napretkovih" akcija njihov moralni uspjeh.

Ostali artikli iz nevelike grupe "Napretkovih" proizvoda prodavali su se na isti ili sličan način kao i dva spomenuta: likeri, sapuni, laštila za cipele (kreme)...

Sa odgovarajućeg mjesta već u toku društvene godine 1906/1907. pokušavalo se pregovarati sa zagrebačkom tvornicom likera "radi prodaje svojih produkata pod etiketom 'N'". To je uspjelo tek novoj upravi pa je sklopljen i ugovor (sredinom 1908.g.) trebalo da stupi "u krepost 1. siječnja 1909.g. na tri godine". Prema slovu ugovora tvornica je dobila ekskluzivno pravo na prodaju likera, ruma i konjaka (naravno pod etiketom "N") uz naknadu od 5% od ukupnog brutto prometa uz garantiranu minimalnu godišnju dobit od 500 k. Tvornica "Pokorny" iz Zagreba isplatila je društvu tu svotu za likere što ih je prodavala pod etiketom "Napredak" u društvenoj godini 1909/1910. "Napredak" je imao sa ovom tvrtkom spor jer su njeni vlasnici htjeli da prekinu ugovor koji ih je vezivao do 1. siječnja 1912.g. Iz razloga što je dotična tvornica prešla u ruke novih vlasnika došlo je do spora i parnice jer se zainteresirane strane nisu mogle dogovorom "naravnati".¹⁸ Pokrenutu parnicu "N" "Napredak" je dobio i tvornica je isplatila "tražbinu" koja je društvu po ugovoru pripadala. Do održavanja VIII glavne skupštine (23. 06. 1912.) zainteresirani su obavješteni da "nijesmo još sklopili za likere nikakva ugovora s kojom drugom tvornicom".¹⁹ Artikle poput sapuna i laštila (kreme za cipele), koji su prodavani pod "N" etiketom, treba spomenuti više kao primjere invencije i napora Napretkovih poslenika da svojim izborom šire ideje društva, nego nadama i očekivanjima da uvećaju njegove fondove. U startu je, možda, bilo i obratno. I društvo i tvorničari, odnosno trgovci vidjeli su i tražili, svaki na svoj način, svoju šansu. Za sapun se dobivalo više nego za liker (500:1000 k godišnje). Dok se u "Napretku" nastojalo koliko toliko uravnotežiti odnos između materijalnog i moralno - idejnog efekta kod trgovaca po pravilu te dileme nije bilo. Racionalnost, realnost prije svega interes rukovodili su većinu onih koji su bili voljni ili su se angažirali na proizvodnji, odnosno prodaji "N" proizvoda. Za nastupajuću društvenu godinu 1910/1911, trgovac Isak Romano u ime tvornice sapuna Karl Jacobi u Gracu sklopio je s "Napretkom" ugovor na godinu dana. Za "N" etiketu društvu je isplaćeno 1000 k. Centralna uprava dobivši novac zadovoljila se preporukom "svima" da kupuju tu vrstu sapuna "jer je zaista dobar, a nije skuplji od drugih".²⁰ Nije trebalo da prođe ni godinu dana ugovor je raskinut. Ponovila se priča slična onoj kada su bili "N" proizvodi u pitanju - "svijet kupuje 'Prosvjetin' i 'Gajretov' sapun, dok 'Napretkovog' neće".²¹ Svaka ali za

¹⁸ 18. Kalendar, VI/1912, 300.

¹⁹ 19. Kalendar, VII, 354.

²⁰ 20. Kalendar, VI/1911, 253.

²¹ 21. ABiH, Zapisnik I, 315

uvjeta prodaje "N" proizvoda i odnos onih kupaca od kojih se očekivalo da bi prije nego ostali kupovali iste morala je da proizvede istovjetne zaključke. Bilo da se radi o cigarpapiru, šibicama, liker, sapunu... Mada je po mnjenju "Napretkovih" zvaničnik konkretno baš taj "N" proizvod - sapun "bio dobar, isto kao onaj što dolazi u trgovinu pod imenom 'Prosvjete' i 'Gajreta', uza sve to su baš naši ljudi kupovali i naručivali za naš svijet isti taj sapun, ali navlaš ne htjedoše onoga pod zaštitnim znakom 'Napretka'..." Sa primjetnom dozom gorčine zaključivano je: "Pa da mi nijesmo ljudi osobite čudi! Jedna ista roba, posve ista kakvoća i količina, pa neću da naručim i kupim ono od čega ima koristi "Napredak". U pogledu negativnih posljedica sa raskidom ugovora Isaka Romana zbog slabog prometa pod zaštitnim znakom "Napretka" ovom trgovcu je dato za pravo: "što bi davao 'Napretku' 1000 k kad naš svijet svejedno naručuje od njega sapun pod zaštitnim znakom 'Prosvjete' i 'Gajreta'".²²

Izlaz iz ove neugodne i nezavidne situacije Središnja uprava je pokušala i pronade u pregovorima sa nekim drugim tvornicama o čemu su članovi, trgovci i svi zainteresirani (kao u slučaju sa likerima) trebalo da budu obaviješteni putem hrvatskih novina.

Ne iznenaduje, ali zadivljuje s kojom i kakvom upornošću su Napretkovi djelatnici pokušavali da namaknu makar i simboličnu svotu novca. Primjer za to su naponi oko ugovaranja prodaje krème za cipele (laštila). U društvenoj godini 1910/1911. sklopljen je sa tvrtkom Ristić i Kovačević iz Bosanskog Šamca standardni ugovor (na pet godina) da za slanje krème za cipele dobiva "Napredak" godišnje 800 k. Od realizacije nije bilo ništa, jer ugovorena strana "nije uspjela da valjano uvede taj svoj proizvod (pa se) povukla prije izminuća ugovora ne htijući da plati po ugovoru pripadne svote". Normalno slijedilo je parničenje, ali i napor Središnje uprave da se pronadu solidnije tvrtke sa kojima bi društvo moglo da sklopi povoljnije ugovore. To se nije odnosilo samo na laštilo nego i na standardne proizvode (sapun, liker), ali u planu su bili i neki novi proizvodi.²³ Društvena uprava je u travnju 1912. g. opunomoćila tvrtku Dr. Trendländer co. u Beču "da stavi u promet krem - mast za cipele pod imenom "Napredak". Druga strana se obvezala da će od cjelokupnog prometa "davati 'Napretku' 5% u njegove dobrotvorne svrhe". Zagarantirani godišnji iznos dosezao je samo 200 k, a koliko se i do toga držalo vidi se po isticanju podataka da je rečena tvrtka "za prvu godinu unaprijed položila (tu) uglavljenu najmanju zajemčenu svotu - u gotovu". S obzirom da je taj novi proizvod tek trebalo da bude stavljen u promet sa "Napretkove" strane animirani su svi koji bi mogli da doprinesu da onaj promjenjivi dio (5% od prometa) bude što veći. Ukazivano je da "Napretkova" krem mast neće biti ni za filir skuplja, a (hrvatski i katolički) trgovci zamoljeni su da proizvod "odmah naruče preko putnika tvrtke g. Alberta Ozmo u Sarajevu ili neposredno kod same tvrtke u Beču". Učesnici godišnje skupštine Društva uputili su zamolnicu na "domaćice i sve prijatelje i članove

²² *Kalendar*, VII/1913, 354-355.

²³ Kao bilj. 18.)

'Napretka' da druge kreme - masti za cipele ne kupuju do 'Napretkove', jer će time mnogo koristiti našoj siromašnoj djeci" s porukom da će "učinit dobro djelo bez ikakve druge žrtve". Središnja uprava je uporno i neprekidno, svim mogućim načinima i sredstvima, nastojala da "Napredak" kao jedina hrvatska humanitarna institucija dođe do novih vrela stalnih prihoda. Te aktivnosti su bile dvostrane. Iz Središnjice su iz godine u godinu ponavljali da "Društvo neće imati koristi od ovakvih vrela, ako naš narod ne bude njihovim izvorima podavao potrebite snage služeći se njima".²⁴

Drugi pol te aktivnosti kroz cijeli period bio je "naš svijet", "naš narod", "puk", "naši ljudi", "naši trgovci" za koje se smatralo da bi, i te kako, trebalo da pri kupovini, "podmirenju svojih potreba budu došljedni, da ništa ne troše... od čega naš 'Napredak' nema hasne" pa bi u tom pogledu zasigurno "porasao 'Napretku' i ugled i moć".²⁵

Pored ovih, kolikogod na prvi pogled, ne baš profitabilnih aktivnosti u "Napretku" nisu od početaka traženja svih mogućih vrela materijalne dobiti zazirali ni od onih za koje se unaprijed znalo da neće bogzna što uvećati prihode. Među takve aktivnosti spadale su one sa biljezima, blokovima, markicama, kasicama, stolčolmovim aparatima, darovima, legatima... Ovima bi dalje trebalo pribrojati i one, nazovimo ih, tercijarne djelatnosti koje su donosile zaista, zanemarljive izvore prihoda poput: lančića, božićnih jabuka, pokoje svadbenog dara i sl.

Period od fuzije mostarskog i sarajevskog društva do početka prvog svjetskog rata bio je kratak. U tom nedugom vremenskom rasponu vodstvo "Napretka" je stalnim i upornim radom pokušavalo da gore spomenutim aktivnostima na prikupljanju izvanrednih prihoda s različitim uspjehom samofinancira sve brojnije društvene aktivnosti. Od tih višebrojnih akcija one oko plasmana biljega i blokova vrlo često su "vezano" tretirane mada su se u ponečem bitnom i razlikovale, pa ćemo ih odvojeno i prikazati.

Iako je "Napretkov biljeg" od samog starta akcije "dosta slabo prema našim silama našao odziva" treba dvojiti dvije stvari. Prvo koliko ih je (u kom izvještajnom periodu) razaslano, a posebno koliko je potraživano, odnosno naplaćeno. Tek razlučivanje svake operacije pruža realnu sliku stanja. Precizno vodena evidencija pokazuje da su na početku društvene godine (1907/1908.) u "Napretku" imali 297.980 biljega, a na kraju 130007, znači 167.973, a potraživano je 2067.04 k.²⁶ Nije teško uočiti da je plasman biljega bio koliko toliko zadovoljavajući što se za naplatu ne bi moglo reći. Nezadovoljavajući pokazatelji bilance naplate teže su padali, jer su stajali "tako malo, da bi ih svako l a k o (spac. T. I.) mogao bar nekoliko kupiti. U vezi s tim nimalo ružičasta stvarnost izazvala je na Šestom redovitom okupl-

24 *Kalendar*, VII/1913, 356, *Hrvatski dnevnik*, 175,2 od 9. 8. 1912.

25 Kao bilj 18.) i 23.)

26 *Kalendar*, III/1909, 132.

janju "Napretkovaca" (10. 6. 1910.g.) jetke komentare u stilu da "nas sigurno ovdje na skupštini (ima) mnogo koji nijesmo 'Napretkova' biljega ni vidjeli, a kamoli kupili".²⁷ Na stranicama "Hrvatskog dnevnika", od strane "Napretkove" središnjice hvaljenog lista, s vremena na vrijeme, mogli su se naći redovi promidžbe za neke od oblika pomoći ovom društvu. Upućivanje božićnih želja bila je jedna od prilika da se uz najveći blagdan (i novu godinu) hrvatski rodoljubi podsjetu da je " 'Napretkov' biljeg najljepši ures za pismene čestitke" te da njegovim lijepljenjem "pomažemo sami sebe". Njega je osim u sarajevskim knjižarama i papirnicama bilo moguće nabaviti i preko svih podružnica, odnosno povjerenstava uz cijenu od 2 helera.²⁸ Kako je vrijeme prolazilo tako su i nade u neku društvenu korist od biljega splašnjavale. Ostala je nimalo utješna konstatacija da je "za čudo kako se u nas takove stvari kao najlakši način pomaganja narodnih dobrotvornih ustanova ne dadu uvriježiti i uobičajiti". Dok se u drugim kulturnonacionalnim sredinama na tlu Bosne i Hercegovine od tih istih biljega ubiralo toliko novca da su se njim gradile škole, potpomagale narodne ustanove u toku društvene godine 1911/1912. "Napretkov" je cjelokupni prihod od blokova i biljega iznosio 512.18 k.²⁹ Uprkos ostvarenim rezultatima, koji su bili ispod očekivanog, "Napretkovim" poslenicima nije nedostajalo inventivnosti, a upornost nije slabila. Dapače, primjer društvenog tajnika M. Vučka to potvrđuje. Suočen sa nezadovoljavajućim rezultatima prodaje narodnih biljega došao je na ideju da se njihovom kupovinom o Božiću prave i a n č i ć i kojima bi se djeci kitilo božićno drvo. Ova ideja nije naprečac mogla da naide na "dosta obzira", ali se gajila nada da bi se prijedlog mogao da pretvori u "korisni običaj".³⁰

Pored "narodnog biljega" u "Napretku" su pokušavali još jednom sličnom aktivnošću da priskrbe izvanredna materijalna sredstva prodajom *blokova*. I sve ove napore moguće je pratiti jer su pomno registrirani, u pravilu zajedno sa podacima o biljezima. Prvi put su odlukom glavne skupštine stavljeni u promet društvene godine 1907/1908. Ustanovljena je naklada od 2000 komada (komad 50 listova po 5 novč.). Do sredine 1908. u društvo je "ušlo" 316.80 k. Skromna svota, jer se očekivalo tj. potraživalo 1139.20 k. Za utjehu se zaključivalo: "Naši ljudi valja da se priviknu na taj narodni porez u sv. 'akzgodu". Nade je podgrijavao primjer "Češke matice" koja je blokovima "učinila čudesu".³¹ Nažalost, to su ostale samo želje. Blokovi za širi krug članova i simpatizera "Napretka" i dalje nisu imali "nikakve privlačnosti" pa su sa terena upućivani prijedlozi da se zamjene dobrovoljnom lutrijom. Uprava je takve inovacije morala da odbije "jer to nije ovdje dozvoljeno", a blokove prodaju "i svi drugi narodi", pa bi, smatralo se, "tako moglo biti i kod nas".³²

27 *Kalendar*, VI/1911, 252.

28 *Hrvatski dnevnik*, 2925 od 23. 12. 1911.

29 *Kalendar*, VII/1913, 352.

30 *Kalendar*, III/1909, 301.

31 *Kalendar*, III/1909, 132.

32 *Kalendar*, IV/1910, 219.

Nesumnjivo je da se u "Napretku" važnost poklanjala i najmanjoj svoti koja se "slijevala" u društvenu blagajnu. Na svaki heler gledalo se kroz *materijalnu* pomoć koja je davana njegovim pitomcima. Svaka kruna koja je "pala" u društvenu kasu bila je na dobrobit cjelokupnog društva, shvaćena, na kraju krajeva, kao pomoć puku, poticaj za podizanje razine i osjećanja svijesti hrvatske.

Da, ipak, ta aktivnost za sticanje materijalne dobiti nije "Napretkovom" vodstvu bila jedina i isključiva briga pokazivala je i potvrđivala, naizgled, minorna aktivnost oko prikupljanja *milodara*. Logično, i tu je bila prisutna želja za iskazivanjem spremnosti na neku vrst novčane "žrtve", ali je, čini se, u prvom planu bilo njegovanje i ispoljavanje brige, ljubavi, neke posebne "dužnosti" za dobrobit "Napretka". Izborom *kasica* za prikupljanje milodara odgovorni društvu kao da su željeli i sebe i druge da ubijede kako je materijalni uspjeh važan, ali nije i ne treba da bude isključivi cilj. No, i kod ove, zarana ustrojene aktivnosti ispoljili su za njih tako svojstvenu inventivnost i upornost. Iz izvještaja sa glavne skupštine "Napretka" 8. srpnja 1906.g. saznajemo da je "već u prvoj godini opstanka... odbor Napretka zaključio da se nabave društvene kasice za sakupljanje milodara". Naručeno je najprije 100 kasica, "a kad se taj broj pokazao nedostatan, odbor je naručio ponovo 100 kasica, tako da danas imade po različitim mjestima u Bosni do 170 kasica...".³³ Društvene godine 1907/1908. "Napredak" je naručio, opet još 100 takvih kasica.³⁴

Na V-oj godišnjoj skupštini društva (lipanj 1909.) akciju oko kasica pokušalo se potaknuti izdavanjem priznanica. Poslije brojnih i različitih mišljenja "pro et contra" u ime središnjeg odbora bilo je predloženo i većinom glasova usvojeno "da se onom, tko prama mjestu i prilikama skupi 50 ili 100 kruna dade priznanica."³⁵ To je, nadali su se predlagači, trebalo da pobudi veći interes i za društvene blokove i markice, jer se pokazalo da ga je "tijekom prošle društvene godine (bilo) malo".³⁶

Nerijetko su nade "Napretkovaca" u povećanje efikasnosti ovih aktivnosti polagane u svećenike i učitelje, ponajviše zbog intenziteta njihovih veza sa pastvom, odnosno pučanstvom. Mada izuzeci ne potvrđuju pravilo navodenje nekih slučajeva dovoljno ilustrira kako ni u tim sredinama nije išlo baš sve prema očekivanjima. Predsjednik društva je na VI-oj godišnjoj skupštini naveo slučaj iz Đakova. Sakupivši nešto milodara naišao je na jednog svećenika koji mu je odbio da bilo šta da za "Napredak", jer je od svog kolege iz Bosne čuo "da je 'Napredak' pokretaško društvo i da daje potpore samo djeci pokretaša". Bez efekta je bilo pismo nadbiskupa Stadlera upućeno u funkciji demantija, a ni njegovo objašnjenje iz samog "Napretka" da je ono "hrvatsko društvo bez obzira na stranke".³⁷

33 *Kalendar*, I/1907, 88-89. U stavci "Prihodi" društvene godine 1906/1906. pod točkom "3. milodari" stoji da je prikupljeno 1065.07 kruna, ib., 95.

34 *Kalendar*, III/1909. - IV glavna skupština, lipanj 1908.

35 ABiH, *Zapisnik I*, 172.

36 Ponajbolje se to moglo vidjeti iz ocjene da se "blokovi ne mogu nikako u nas uvriježiti", te da je "dohodak od njih (i maraka - m. o.) bio sveukupno kroz prošlu godinu 886 k 18 hel." *Kalendar*, IV/1910, 193.

37 *Kalendar*, V/1911, 247.

Prijedlog banjalučke podružnice (sa pete godišnje skupštine) da se milodari sabiru među dacima u "Napretku" su pokušali da realiziraju tako što su "zamolili vjeroučitelje da oni u tom smislu pokrenu akciju među dacima, budući da je njima to najlakše učiniti". Nažalost, učesnici naredne godišnje skupštine su obavješteni da odgovora nisu dobili "ni od jednoga", mada su se svi slagali da bi dacima bilo dozvoljeno sakupljati nešto u dobrotvorne svrhe, "jer je to svakako plemenita i dobra stvar". Slaba je bila utjeha u konstataciji: "Neka se vidi kakovih nas ima".³⁸

Razmatrajući ove oblike pomoći društvu zanimljivo je navlaš se osvrnuti na pitanje ko i koliko je od sebe davao za "Napredak". Najbolji uvid, zasigurno, imali su upravo oni kojima su milodari i upućivani. Indikativno je za odnos prema "Napretku" u cjelini "da baš oni najviše daju koji manje imaju: manji trgovci i obrtnici", ponekad kritizirano svećenstvo, učiteljstvo, zatim "niže i srednje činovništvo, te ponešto radništvo, a u nekim krajevima i seljaštvo doprinosi razmjerno znatno više nego li oni, koji imaju lijep imetak ili velika beriva".³⁹

Bez obzira na naglašeno ograničenu učinkovitost ovih aktivnosti, ni od strane "Napretka", ni onih njemu naklonjenih i privrženih nije bilo bagateliziranja tih "sitnih" aktivnosti - primjerice "milodara". Na VIII glavnoj skupštini "Napretka" se poručivalo da i "najmanji milodar dobro dolazi 'Napretku' u njegove plemenite, dobrotvorne svrhe" ako ni zbog čega drugog, a ono zbog toga što se pučanstvo na taj način upoznaje s "Napretkom", "a kada ga upozna, neće žaliti i pomagati prema svojim sredstvima".⁴⁰

Skala aktivnosti na uvećanju materijalnih dobara u "Napretku" bila je brojna i raznovrsna. *Svadbena darivanja* kao način pomaganja "Napretka" bio je čest i u pravilu se javno notirao. Tako je izvjesna Jozefina Knežević kao djeveruša "cio svoj dobitak... za kićenje svatova ruzmarinom u iznosu od 12 k darovala Napretku... nakon kumovske nazdravice pokupila (je) još 9 k". Cjelokupnu neveliku svotvu svatovi su uručili povjereništvu "Napretka", a ono prosljedilo središnjoj upravi u Sarajevu.⁴¹

Ako ne značajan, a onda, nadasve, zanimljiv slučaj zbio se sa tzv. *stocholmovim automatima*. Javna mjesta (kolodvori, restoracije) zarana su za "Napretkove" poslenike postala zanimljiva mjesta kao moguće vrela priroda. Već 1907/1908.g. predlagano je da se na nekim od tih mjesta postave pomenuti aparati, ponajviše stoga što "odbacuju svojim vlasnicima, koji su sve bez iznimke tuđinci, i po 10000 k godišnje". Zvuči pomalo neobično, ali je istinito da se od strane nekih odgovornih lica u "Napretku" u tom pravcu sprovodila svojevrсна opstrukcija. Ova ideja odbacivana je pod pretekstom da "to košta novaca", "da bi takove aparate zlobna ruka oštećivala", da bi "trebalo imati i stalnog putnika, da te automate puni i novac

38 *Kalendar*, VI/1911., 251.

39 *Kalendar*, VI/1912., 272.

40 *Ib.*

41 *Hrvatski dnevnik*, 265.3. od 25. 11. 1912.

ubire", do toga da bi "došli Srbi i muslimani sa svojim automatima, a onda ne bismo svi skupa ništa imali". (sic!) Na VI-oj glavnoj skupštini "Napretka" "pao" je prijedlog "da se 'Napredak' po ovom pitanju, ipak, sporazumije s 'Gajretom' i 'Prosvjetom', da zajednički štogod poduzmu pa onda i dobitak zajedno dijele".⁴² Zamišljeno instaliranje pomenutih aparata po trgovinama, javnim vrtovima, šetalištima i inim javnim mjestima nije provedeno "zbog raznih nepredviđenih teškoća". No, od nakana se nije odustajalo. Novom odboru je preporučeno "da tu zamisao ne napusti u novoj društvenoj godini 1911/1912".⁴³ Možda su prvih godina (ispod očekivanog) ostvareni rezultati prikupljanja sredstava bili uzrokom nezadovoljstva, nešto prisutnije kritičnosti. Vremenom se počelo uvidati da sve te brojne aktivnosti, pa i "sitni" rad, ipak, imaju smisao i opravdanje. Na kraju društvene godine 1911/1912. moglo se konstatirati ono što je do tada bilo samo velika želja "Napretkovih" poslanika. Nešto manje u pogledu dostizanih svota, a više zbog saznanja da su ideje društva dopirale do vrlo širokog kruga ljudi.⁴⁴ Za neka vrela prihoda nije baš jednostavno odrediti da li su bila redovita ili izvanredna. Ako bi se apriori složili sa konstatacijom da su svi izvori financijskih prihoda izuzev članarine, koja je pravilima bila obavezna za članove, izvanredni onda bi u takve spadala i sredstva koja je "Napredak" dobivao od *novčanih zavoda*. Ona nisu bila redovita ni po tome što su oni koji su i pozitivno odgovarali na "Napretkove" zahtjeve davali od prilike do prilike i koliko su imali, odnosno koliko su odlučili da daju. Uslijed naraslih potreba "Napredak" se nakon fuzije, već u prvoj godini djelovanja, kao jedinstveno društvo, tražeći pored pomenutih i druga vrela prihoda, "obratio na SVE novčane zavode u Hrvatskoj i Slavoniji". (spac. T. I.) Bilo je na razne strane otposlano 60-tak pisama "ali je odaziv bio minimalan".⁴⁵ Ni slijedeće društvene godine (1908/1909) situacija za "Napredak" u pogledu odaziva novčanih zavoda, nije bila nešto posebno beričetna. "Napretka" se, kako stoji u izvještaju za V glavnu skupštinu, sjetilo pet novčanih zavoda, a od ovih dva su iz Hrvatske bila jedina koja su to činila svake godine. Darivane sume kretale su se u rasponu od 50 - 500 k - ukupno 1150.⁴⁶

Početnim odnosom novčanih zavoda prema "Napretku" u društvu nisu bili zadovoljni, mada su u svakom slučaju iskazivali zahvalnost. No, već u društvenoj godini 1909/1910. zabilježen je porast broja novčanih zavoda koji su se odazivali, kao i u pogledu svote koja je povećavala fondove društva. Ipak, se na skupštini konstatiralo da je "malo na žalost bilo zavoda koji su čuli našu molbu".⁴⁷

42 *Kalendar*, V/1911, 263-264.

43 *Kalendar*, VII/1912, 285.

44 Hrvati Herceg - Bosne "u veselju i žalosti" davali su Napretku "obilne milodare" pa rečene godine "sami SITNI DAROVI, potekli većim dijelom od sirotinje i od manje imućnih ljudi, iznašaju preko 12000 kruna". Bio je to za sve najbolji dokaz kako je ljubav za hrvatsku mladež prodirala (u) gotovo sve slojeve naroda, dokle je dopro glas o blagotvornom djelovanju 'Napretkovu'. *Kalendar*, VII/1913, 357.

45 *Kalendar*, III/1909, 131-132.

46 *Kalendar*, IV/1910., 192.

47 Broj zavoda koji su se "sjetili" Napretka popeo se na jedanaest, a suma darovanog novca prešla je iznos od 2000 k - *Kalendar*, V/1911, 249.

Na VII glavnoj skupštini prisutni su mogli da zadovoljno konstatiraju lijep odaziv darovalaca ne samo među novčanim zavodima, nego i udruženjima, privatnicima kojima se pridružila i Zemaljska vlada. Ovaj put se radilo čak o "ovećim poslovima pa je zahvaljujući 21 darovaocu" suma dosegala iznos od gotovo 5000 k.⁴⁸ Briga odgovornih u "Napretku" o potencijalnim dobročiniteljima i darovateljima kao i iskazivanje zahvalnosti za učinjeno bili su neprekidni. Drukčije nije moglo ni da bude. "Glad" za novčanim sredstvima kojima bi se obezbijevala aktivnost društva samo je dodatno poticala godinama ugrađene planove. Kroz društvene knjige revnosno i prilježno se bilježio "ulaz" i "izlaz" i najmanje svote, a logično onim većim i najvećim poklanjala se posebna pažnja. Takvi su obznanjeni učesnicima VII glavne skupštine.

Tokom veljače 1912.g. "Napretkova" delegacija (predsjednik Tandarić i podpredsjednik Ante Alaupović) posjetila je nadbiskupa - koadjutora zagrebačkog presv. Antona Bauera u povodu djelidbe zamašne svote od 1.600.000 k narodnim društvima "u narodne kulturno - prosvjetne svrhe u hrvatskim zemljama". Unazad pet godina "Napredak" je u povodu jubileja nadbiskupa Posilovića bio zaobiden i pored obećanja tadašnjem predsjedniku Palandžiću. Nadbiskup se, zaista, potrudio da propust bude ispravljen pa je prilikom boravka u Sarajevu (travnja 1912.), u jeku priprema za izgradnju "Hrvatskog zakladnog doma", obećao lijepu svotu od 50.000 k koja je trebalo da bude dostavljena do kraja godine. Od većih iznosa Društvo je dobilo 3 950 k, dok manji iznosi, naročito pojedinaca nisu, bar javno, notirani "jer bi nas to predaleko vodilo".⁴⁹

U društvenoj godini 1912/1913. vladale su na raznim sektorima BiH "iznimne prilike" koje su se odražavale i na "Napretkovu" djelatnost oko prikupljanja izvanrednih sredstava. Skupni izvještaj društvenog tajnika Ivana Rendea pripremljen za IX glavnu skupštinu ne pruža dodatne elemente za opis ovih djelatnosti. Vidljivo je da su milodari i kasice zajedno sa "Božićnicama" donijele "Napretku" lijepu svotu od 15.214.81 k, a dobrovoljni prilozi još povrh 7.230.50 k.⁵⁰ Jedno je nesumnjivo. Bili su to u dvostrukom smislu riječi, izvanredni prihodi. I sumom, a još više mogućnošću podjele sredstava onima zbog kojih je "Napredak" prevashodno i postojao i djelovao - šegrtima, naučnicima, budućim trgovcima, dacima, visokoškolicima... Da li zbog toga što se smatralo da je "blagajničko izvješće najvažniji skupštinski referat", ili je praksa tajničkih izvještaja posljednjih godina tendirala ka sumarnom iskazivanju uradenog tek, u onom prezentiranom na X godišnjoj skupštini (21. 06. 1914.) stajalo je da su milodari i kasice (opet zajedno sa "Napretkovim" Božićnicama) poprimili društvene fondove za svotu "od kakovih 15.000 kruna".⁵¹

48 *Kalendar*, VI/1912, 305.

49 *Kalendar*, VII/1913., 357-358.

50 *Kalendar*, VIII/1914., 329.

51 Tačnije, suma je iznosila 14.112.77 k tj. bila je na nivou prethodne godine, ib., IX, 328, odnosno 326.

Ratni požar koji se rasplamsao netom nakon X-e "Napretkove" skupštine prouzrokovao je, na širem planu gledano, dvogodišnji zastoj cjelokupnog društvenog djelovanja većine podružnica i povjereništava. Iako je kulturnoprosvjetno djelovanje zamrlo, iako se radom oglašavala jedino Središnja uprava i tek poneki odbor u većem mjestu, njen završni račun, te onih preostalih podružnica i povjerenika za društvenu godinu od 1. srpnja 1915. do 30. lipnja 1916. pokazivao je da se od milodara i kasicu prikupilo 9. 469.81 k. Suma po sebi zanemarljiva, ali i sama za sebe dovoljna i ilustrativna da pokaže i potvrdi kako se i u tim ratnim vremenima prikupljalo za svoj "Napredak".⁵²

U ovom pregledu svojevrstnih oblika financiranja "Napretka" kojim su obuhvaćeni neki od proizvoda što su prodavani pod "Napretkovom" etiketom i kratkom prikazu nekih specifičnih vrela i izvanrednih prihoda društva, na indirektan način se željelo dokumentirano ukazati na bogatu skalu ideja i konkretnih aktivnosti koje su zajedno sa onim redovnim (članarina) direktno doprinosili da narastajuća programska opredjeljenja budu pretvorena u realnost. Želje se prečesto nisu mogle realizirati na očekivan način iz raznoraznih razloga, nažalost i subjektivnih. Neki podaci će ukazivati i na skromne dosege brojnih poslenika, na brojnost i veličinu teškoća koje se nikakvom upornošću i inventivnošću nisu mogle prevazići. Možda će rezultanta svih činjenih napora, gledana kroz prizmu iskazanih brojki na kraju pojedinih društvenih godina, izgledati preskromna, ali oni drugi pokazatelji sveukupne "Napretkove" djelatnosti (broj daka, naučnika, visine potpora) samo potvrđuju da su u tome "Napretkovi" pregaoci u doratnim godinama nalazili nove pobude na pravcima intenziviranja svoje aktivnosti, na dobrobit sve brojnijih koji su od "Napretka" očekivali bilo kakvu pomoć, rješenje svojih problema za uzdizanje mladeži.

S u m m a r y

AUXILLIARY SOURCES OF INCOME - A SPECIAL FORM OF SELF-FINANCING THE "NAPREDAK" (PROGRES) ACTIVITY

This is an original scientific work, a part of a monograph on the Croatian cultural society "Napredak" (Progress) but it deals, only with a segment of the activity of the period 1902-1918. The primary activities were: scholarship grants for their protégé - pupils, students, apprentices in crafts and trade, publishing, buildings, central management every day work, etc. Some considerable means had to be provided

⁵² *Kalendar*, IX/1917, 230.

from a year to year. Besides of the mentioned donations periodically, state support, banks, loans, credits of a regular character were insufficient. The central management and a number of activists were devoted to the case of establishing, often some auxiliary sources of financing from time to time. They were collecting each coin (heler, crown). To sell cigarette-paper and matches was one of the most known forms of self-financing. The "Napredak" management had precise contracts with factory owners, selling the products with "N" (Napredak) label. There is a detailed description of the characteristics, results primarily of the material world, also the organizational effects and development of the national conscience. Though, the income was growing from year to year, obviously it was behind the same activities of other religious-national societies. Particularly, that work is paradigmatic because of the manipulation with the religious-national feelings of the potential customers. In conclusion, the amount of the collected money was not influenced by the small number of the Croatian people in B-H, but a low level of the national feelings, it was pleaded for the religious potency. Besides of the mentioned items labeled "N" there were also those products with less profit (liqueurs, soaps, shoe polish...) A priori was known for some activities to be not profitable (tax stamps, writing pads, tin cups for money, charities, necklaces, Christmas apples). It was not easy to introduce the Stockholm's automats, but wedding gifts were welcomed. All forms of "Napredak's" activities were of various kinds. Though, modest (according the sums) undergoing some subjective and objective difficulties experienced by "Napredak's" members (less in poor and backward regions), they really accomplished the main task: a material help for young generations, to spread "Napredak's" ideas, a net of organization, a progress for the country in general.